

על מלכות ישראל ומדינת ישראל במשנת הרב הרצוג

דיונים הלכתיים רבים בהלכות מדינה נשענים על קביעתו של הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' קמד) שלפיה סמכויותיו השלטוניות של מלך ישראל ("מה שנוגע למצב הכללי של האומה"¹) מוענקות עקרונית לכל שלטון מוסמך ואינן מותנות בשלטון מלוכני דווקא. מבחינה עקרונית היה הרב הרצוג שותף לתפישה זו², ואף על פי כן במסגרת ניסיונותיו להתמודד עם הקשיים שביצירת מדינה יהודית דמוקרטית, עמד על כך שפער עמוק מפריד בין מדינת ישראל בהווה לבין מלכות ישראל האידיאלית. פער זה מביא לכך שחלק מחובותיה הציבוריים של אותה מלכות אידיאלית אינן חלות על הנהגתה של מדינת ישראל בהווה³.

א. מדינת ישראל ומלכות ישראל

כאשר עסק בבעיית שילובם של הגויים במדינה העתידה לקום, פנה הרב הרצוג תחילה לפתרונות של שעת הדחק תוך כדי ההישענות על דעות מקילות.

* **הערת המערכת:** משום החפיפה שבין נושא המאמר לבין מאמרו של הרב חיים בורגנסקי בגיליון זה, ביקשנו מהכותב לקצר את המאמר המקורי, ולחדד בתוכו את ההבדלים שבין תפישתו לבין זו שהוצגה במאמר האמור.

¹ לא תמיד ברור היכן עובר הקו המבחין בין סמכויות שלטוניות לדיני המלוכה המיוחדים למלך דווקא, וכבר העירו הרב אליעזר יהודה ולדינברג (הלכות מדינה ח"ב עמ' קיט) והרב שאול ישראלי (עמוד הימיני ס' ז, בהערה הפותחת) על חוסר הבהירות שבדברי הרב קוק עצמו בעניין זה בנוגע לסמכות להוציא את העם למלחמת רשות. הרב הרצוג עצמו הכריע שאין להבחין לעניין זה בין מלחמת המצוה למלחמת הרשות (פסקים וכתבים, אר"ח ח"א עמ' רכה וח"ב עמ' תקכ). ביחס להגדרתם של דיני המרידה במלכות לעניין זה, ראו דבריהם של הרב שמואל ברוך ורנר ושל הרב רבינוביץ-תאומים (בצומת התורה והמדינה ח"א, עמ' 316, 362). וראה על כך עוד מאמרו של הרב יהודה שביב "סמכויות השלטון וחובת הציות – גבולות ומגבלות", תחומין טו, עמ' 118-131.

² "ויש לנו לאמר שהעם... יש לו הסמכות של המלך בנוגע לעניני האומה", דברים אלה כתב בהקשר לשאלה אם ניתן להחיל על מלחמת תש"ח דין של מלחמת מצוה בהיעדר מלך, ראו על כך במאמרי "מלחמות ישראל - הלכה ואידיאולוגיה במשנת הגר"א הרצוג", משואה ליצחק: ספר זכרון לרב יצחק א' הלוי הרצוג, עמ' 451-473. מתוך הקשר זה יש להבין כי אף שכתב כי אין לנו האפשרות להעמיד בראש המדינה כי אם נשיא שלא יהיה "מיופה בכוח המלכות שהתורה נתנה למלך ישראל" (תחוקה לישראל א עמ' 6), אין ללמוד מכך שסמכויותיה השלטוניות של המדינה נופלות מאלו של מלך ישראל. ראו לעניין זה את דברי הרב הרצוג בנוגע ל"הבנה היסודית" כלשונו בעניין ההבחנה שבין דיני 'מלך ממש' לשופטים ומנהיגים שלהם 'דין מלך' לעניינים שונים (תחוקה לישראל א עמ' 103-104). בנוגע לדבריו בעמ' 22, שם חזר על הדימוי לשותפים כסיבה להתיר מינוי נכרים לתפקידי שררה, והסתירה לכאורה שבין זה לבין ההתייחסות למדינה כאל 'מלכות ישראל', ראה מה שכתב הרב זולדן (שבות יהודה וישראל, עמ' 206), ביישובה של 'סתירה' מקבילה המצויה בכתבי הרב שאול ישראלי, וכן בהערה 32 למאמרו זה במקורו בתחומין כג עמ' 354.

³ על המחויבות הכללית החלה על מדינת ישראל לנהל אורחותיה על פי התורה, ראו לדוגמא דבריו בתחוקה לישראל ב עמ' 123, על "ממשלת ישראל במדינת ארץ ישראל, המושבעת ועומדת מהר סיני מהמגיד דבריו ליעקב...".

כך כתב כי ניתן לסמוך על דעות הראשונים שאיסור "לא תחנם" לא חל על גויים שאינם עובדי עבודה זרה, ואף לא על עובדי עבודה זרה בשיתוף, ושאומה שלמה שאינה עובדת עבודה זרה נידונה לעניין זה כגרי תושב.

אחר כל הנ"ל, הוסיף הרב הרצוג וציין, כי אף אם לא היה על מי לסמוך להתיר את ישיבת הגויים בארץ, חשיבות הקמת המדינה היא כה גדולה שבכוחה לדחות את האיסורים האמורים: אפילו אם נניח שבקבלנו את המדינה בתנאי הנ"ל תעבור הממשלה היהודית עבירה כשתיקיים אם התנאי, גם אז הייתי אומר שהעבירה נדחית מפני פקוח נפש של עם ישראל, בשים לב למצב האומה בעולם.⁴

הרב הרצוג מפרש כי הקמת המדינה ראויה שתדחה מפניה את האיסורים האמורים, לא רק משום ההצלה הרוחנית והפיסית שבה, אלא אף מפני שיש בהקמת המדינה קיום פומבי נשגב של מצוות קידוש השם לעיני הגויים:

שעל ידי כך תרום קרן ישראל וכבוד א-להי ישראל, כלומר מושג הא-להות של היהדות יתרבה בעולם... וזה ראוי לדחות את הלאוין ההם, הואיל והמצוה ההיא כל כך רבה וכל כך דרבים.⁵

ואולם, אחרי כל הטיעונים הנ"ל, הוסיף הרב הרצוג לדון כי למען האמת מדובר בציוויים שאותם כיוונה התורה מתחילה למלכות ישראל האידיאלית, ואינם מוטלים על מדינת ישראל בהווה: ואולם אין אנו זקוקים להיתרים... מעצם הדין אין כאן עבירה לפי דעתו.

ב. משמעותה של 'מלכות' למחצה

לדעת הרב הרצוג, אף שמדינת ישראל הינה מלכות ישראל, היא נבדלת ושונה ממלכות ישראל שאליה מכוונים הוראות התורה בשניים:

1. בתוקף השלטון ובמידת עצמאותה המדינית.
2. בעצם טיבה ואופיה כשלטון משותף ליהודים ולאינם יהודים כאחד.

1. אין יד ישראל תקיפה

הוראת התורה למנוע מעובדי עבודה זרה לשבת בארץ ישראל מתייחסת לזמן שבו אנו עומדים על נחלתנו באופן עצמאי וידנו תקיפה במובן הבינלאומי. מצוות ציבוריות אלו כלל לא נאמרו ביחס למציאות מדינית שאינה מאפשרת את קיום הדבר מבחינה ריאלית, ובמצב שכזה "מצווה אין כאן ועבירה אין כאן":

⁴ תחוקה לישראל עמ' 18: "שמדינה יהודית היא בבחינת הצלת האומה ויש בכלל זה הכנת מקום מקלט לעת צרה, ח"ו, עד שיבוא משיח צדקנו... (ועוד) שהדחייה בידים של ההזדמנות הזאת מפחד אותה העבירה, תכבה את גחלת התקוה בלב רוב האומה ותקעקע את בירת היהדות כולה, ובכגון זה עת לעשות לה" (שם עמ' 19). במקום אחר כתב: "שמדינת ישראל צורך הכרחי חיוני היא, ולא רק מנקודת הראות של הצלת נפשות... היה ברור לי כשמש בצהריים שהשואה האיומה... גרמה תזוזה ביסודות האמונה הטמונים עמוק עמוק בלב המוני בית ישראל בעולם כולו. ופחדתי פחד, שאם השחר שהתחיל לעלות בארץ האבות והנביאים יתעלם ויסתתר, ח"ו, לזמן ארוך, תהיינה התוצאות מרות מאד עד כדי לסכן את עצם קיום היהדות, על כל פנים בגולה", התורה והמדינה ז-ח, עמ ט.

⁵ תחוקה לישראל עמ' 20, ושם הע' 14: "הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל אחרי אלפיים שנות גלותנו ועינויינו תקדש שם שמים ושם ישראל ותשמש כח משפיע אמונה בהשגחת ה', וכמו כן תשמש הפגנה א-להית כנגד השקר והחוצפה של אלה הטוענים כי מאוס מאסנו ה', ח"ו... ויצא על ידי כך קידוש השם גדול, הקדמה למילוי ייעודי הנביאים".

המצוות הללו שהן מצוות ציבוריות המוטלות... על הממשלה היהודית באיזו צורה שתהא, שהכוח בידה לקיימן, לא הוטלו לכתחילה אלא על העם היהודי הכובש את הארץ ומקבל את הסוברניות מעצמו, מבלי להתחשב עם הגויים. הרי זהו הרקע בתורה של אותן המצוות, ופשטות הענין מעידה על עצמה. אם כן איפוא, בהיעדרו של רקע זה, ובתנאי מציאות כזו שהמדינה ניתנת על מנת כך, אין חלות לאותן המצוות, כמו שאין חלות לאותן המצוות בגולה⁶, או אף בארץ ישראל כשאינן ידונו תקיפה.

דברים אלו נכתבו אמנם במציאות שונה בהרבה מזו של ימינו, אך גם בדורנו אנו חזרו פוסקים חשובים על כך שאנו מצויים כיום במציאות של 'אין ידונו תקיפה'⁷.

2. מדינה דו-לאומית

2. טענתו הנוספת של הרב הרצוג היא כי מצוות התורה הציבוריות המכוונות למלכות ישראל שלמה כבימי יהושע אינן חלות על מדינת ישראל. בשונה מטיעונו הראשון, הטיעון השני אינו נובע מהשוואת כוחה ועצמאותה של מדינת ישראל למלכות דוד ושלמה, אלא מהשוני בעצם טיבה כמי שנתכוננה בתור מדינה משותפת ליהודים ואינם יהודים כאחד:

כלום היתה על מדינה זו תורת מלכות ישראל באותה המידה של מלכות ישראל כימי דוד ושלמה, של מלכות ישראל, במובן של המלכות שהיתה עומדת להיווסד בכניסת ישראל לארץ כנען, שהיא התמונה המרחפת בכל הרקע של תורת משה בקשר עם אותם המצוות⁸?

קיימת לדעתו הבחנה עקרונית בין דרישות התורה 'הציבוריות ממשלתיות' ממלכות ישראל שלמה כבימי דוד ושלמה, יהושע וכיבוש הארץ, לבין מחויבויותיה ההלכתיות של מלכות ישראל חלקית כבימינו. בכדי להעריך אל נכון את החידוש העקרוני שבדברי הרב הרצוג, עלינו להבין כי טענתו זו אינה מכוונת להמעיט מערכה של המדינה, מדינה אשר גילמה בעינינו את שיבתה לתחייה של מלכות ישראל⁹.

⁶ לעניין הפירכא כנגד טיעונו מכך שהגמרא (יבמות מה, ב; קידושין עו, ב) התייחסה לחובה זו בהקשר למינוי ראש הגלות בבבל, ראה דברי הרב הרצוג בתחוקה לישראל א עמ' 23, ושוב שם בעמ' 158.

⁷ "ופירוש הדברים 'שאינן היד תקיפה' הוא, על כרחך לא משום סכנת נפשות, כי זהו דבר שאצ"ל הוא, והוא פטור בכל המצוות. אלא הכוונה, שהתנהגות זו נחוצה למען אפשרות קיום יחסים נורמליים עם עמי הסביבה, וכן שלא לתת פתחון פה לגויים במדינותיהם, נגד היהודים היושבים בארצותיהם. א"כ אין כיום חיוב זה, של גרוש נכרים מתוכינו" (הרב שאול ישראל, תחומין י, עמ' 54). והשווה לדברי הרב חיים דוד הלוי (תחומין ט עמ' 72): "שמא יעלה על הדעת שהמדינה נכנסת תחת ההגדרה של 'יד ישראל תקיפה עליהם'? בודאי שלא! בעולם המערבי הדימוקרטי, שאנו חברים בו, הבסיס לחיי החברה הוא שוויון זכויות לכל אדם, ואין מקום במדינה דימוקרטית לאפליות על רקע דתי. ואף אילו היינו מעצמה עולמית אדירה, לא היינו יכולים לנהוג כך. ולכן, ברור שגם לפי דברי הרמב"ם הנ"ל, דין חברתנו כדין יד עכו"ם תקיפה על ישראל". ועי' בתשובתו של הרב מ. מ. כשר בענין זה, בספרו 'התקופה הגדולה', סי' יג.

⁸ תחוקה לישראל שם, עמ' 20. הרב הרצוג חזר על טיעוניהם אלו בשנית, בטוענו כי יש ללמוד מדברים אלה אף למינויים של גויים לתפקידי שררה: "הדינים הללו הציבוריים הממשלתיים נאמרו רק למלכות ישראל שהוקמה בסייעתא דשמיא על ידי העם עצמו, ולא על מלכות שניתנה לנו מאת האומות, על מנת שלא תהיינה הפליות... וגם לא על מדינה שהוקמה בשותפות של רוב ישראל ומיעוט קרוב למחצה של אינם יהודים" (תחוקה לישראל א, עמ' 22-23).

⁹ כך מתנסח הרב הרצוג בתחוקה לישראל ב עמ' 123. כמו כן פשוט היה בעיני הרב הרצוג כי הגדרת סמכויות הממשלה מכוח דינא דמלכותא דינא, תלויה במחלוקת הראשונים בעניין חלות דין זה על מלך ישראל שבארץ ישראל, ראה

כמו כן חשוב להדגיש, שדבריו אינם קשורים לשאלת דתיותם של תושבי המדינה, דבר המתבטא בעובדה כי המקבילה ההיסטורית שממנה הוא מבקש ללמוד למצבנו, היא זו של "יהודה המכבי, קדוש ה', שכרת ברית עם מלכות רומי"¹⁰. לדעת הרב הרצוג יצירת השותפות הלאומית שבינינו לבין תושבי הארץ שאינם יהודים, כמוה ככריתת ברית עם אומה אחרת, ועל כן צריך הדבר להיבחן לאור כללי ההלכה המתאימים¹¹.

לדברי הרב הרצוג העקרוניים השלכות מרובות על האופן שבו עלינו להשקיף על מציאות ימינו, שעה שאנו באים לבחון את מהלכה הציבוריים של מדינת ישראל מתוך השקפתה של תורה. ואצ"ן רק לדוגמא, כי שעה שאנו באים לבחון את היחס הראוי כלפי אזרחי המדינה הערבים, הרי ששונה הדבר אם נמשיל את היחסים שבינינו לבינם לברית עם עם אחר – על כל החומרה שיש בהפרתה של ברית מעין זו¹².

ג. סוף דבר

שישים שנה לאחר שקמה מדינת ישראל ומלכות ישראל חזרה לתחייה, עדיין נכונה הערכתנו של הרב הרצוג כי מעמדה הבינלאומי רחוק מזה של מלכות דוד ושלמה, ועל כן ראוי כי דבריו יעמדו נגד עינינו גם כיום¹³.

אסכם בדברים שכתב לא מכבר הרב רא"ם הכהן המשקפים נאמנה את רוח דברי הרב הרצוג:

לצערי הרב, בגלל היעדר מסורת ביחס להלכות ציבור, וקל וחומר בהיעדר מסורת ביחס להלכות ציבור בזמן שהאומה איננה במצבה השלם, יש הרוצים לדלג על שלבים ואינם מבינים שישנו להלכות מלכים קצב מסוים שאין לדחוקו, וישנם דינים שיש בהם צורך לבשלות האומה והמלכות על מנת ליישם¹⁴.

זכה מרן הרב קוק שתורתו נלמדת והוגים בה תדיר בבתי מדרשו. יובל שנים לאחר פטירתו של מרן הרב הרצוג זצ"ל, שומה עלינו לשוב ולעיין בדבריו, כבדברי גדולים נוספים שעמדו מקרב רבני הציונות הדתית, ולוודא שאף תורתם לא תשתכח מן הלב.

דבריו על כך שם בעמ' 67, 124-123, 147, ובמיוחד בעמ' 233. לאור זאת אף דן בארוכה בהגדרת משפט המלך והשלכותיו, ראה שם עמ' 74-83. וראה עוד בחלק א עמ' 120.

¹⁰ תחוקה לישראל א, עמ' 21. תפישת מדינת ישראל כמקבילה למלכות בית חשמונאי, כלומר 'קיום לאומי עצמאי שעדיין איננו שלם', הינה בעלת השלכות השקפתיות בכל הקשור ליחסנו למדינה גם בשטחים נוספים, וראה על כך את דבריו של הרב יהודה עמיטל, "משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבות 151, 137-143.

¹¹ ראו תחוקה לישראל א עמ' 21, שאין איסור כריתת ברית נוגע כי אם לשבע האומות.

¹² ראו על כך במאמרו של הרב בניהו ברונר "חובתה של מדינת ישראל לאנשי צד"ל", תחומין כא, עמ' 164-170.

¹³ בחוברת "חוקה לישראל מכה או הזדמנות נוספת?" שיצא מטעם 'ארץ חמדה', דן הרב יהודה זולדן בשאלת התייחסותנו לחוקה כיום, ודיונו נעשה בין השאר על רקע דברי הרב הרצוג (שם עמ' 48-49), ואולם משום מה לא התייחס לטיעונו העקרוני של הרב הרצוג בדבר ההבחנה שבין מדינת ישראל למלכות ישראל השלמה. טיעון יסודי זה הושמט אף במאמרו "מינוי נכרים לתפקידים ציבוריים", תחומין כג, עמ' 356.

¹⁴ דברי הרב רא"ם הכהן שנכתבו בהקשר לדיון באיסור לא תחנם, לקוחים ממאמרו "פירורים מפסיקה בהלכות צבור", המלחמה בטרור, המכון לרבני יישובים, תשס"ו, עמ' 197.